

Arta ir mājās. Artai ir mājas.

Piezīmes par nācijas nākotni trauksmainā gaismā

Deniss Hanovs

Rakstot recenziju par izstādi, teksta autors vienmēr atstāj aiz sevis nospiedumus gan pašā tekstā, gan arī analizējamajā telpā un priekšmetos, piepildot tos ar nozīmēm, ko piedāvā lasītājiem kā stāstu par stāstu, tāda luga lugā sanāk, divi paralēli ekrāni, balsis un jēgas. Tā ir egoisma izpausme. Rakstot par mākslas procesiem un citu autoru domām uz audekla, stiklā vai pikselos, mēs vienmēr līdzveidojam to, par ko reflektējam, brīziem izvirzot savu pieredzi centrā. Šāda autorības forma mani piemeklēja apmeklējot galerijā “MuseumLV” izstādi par Artas Ozolas-Jaunārājas versijām par Latvijas tēlu pastmarkās un ne tikai.

Un atkal par sevi, cik kaitinoši tas arī neskanētu. Mēģināšu šo egoismu attaisnot ar to, ka Artas darbi izraisīja mana stila transformāciju - no skeptiski noskaņota novērotāja-dekonstruktora esmu pārtapis par nācijas dalībnieku. Šāda pieredze man bija tikai vienu reizi Dziesmu svētku laikā, kad uz skatuves bija harizmatiskā VVF. Tātad nācija joprojām izraisa stipru psihosomātisku reakciju, spēj mobilizēt. Vai es zaudēju distanci? Vai skeptiskais pētnieks, kas rakstījis disertāciju par 1873. gada Dziesmu svētkiem pazūd? Redzēsim kas notiks tālāk, bet pirms divdesmit gadiem, vasarā pirmo reizi portālā politika.lv publicēju rakstu, ko parakstīju “krievu izcelsmes latvietis”. Šāds paraksts, nevis pats raksts, izraisīja visai asas reakcijas gan no etnisko latviešu puses, gan no t.s. krievvalodīgo kopienas. Īsi sakot, bija skaidrs, ka šāda hibridizācija netika pieņemta ne no vienas, ne no otras grupas.

Divdesmit gadus vēlāk esmu nonācis Artas izstādes telpā, kurā jēdziens “latvietība,” koncentrēts pastmarkā, atgādina par 19.gs. kultūrprocesiem, kad vairākās Eiropas valstīs un sabiedrībās nacionālisma ideju paspārnē tapa jauns kultūras fenomens - nācija. Šķiet ka jau 18.gs. revolucionārajā Francijā nācija bija politiskās dienaskārtības augšgalā, politisko strīdu un satricinājumu katalizatore. Tapa principiāli cits pasaules redzējums - feodālā misticisma nolemtības vietā - nācija kā tās dalībnieku aktīva pilsoniskā kopiena, kas pati ir varas un legitimitātes avots.

Vīzija par nāciju 19.gs. vairāku revolūciju un karu apstākļos Eiropā attīstījās dažādi, un līdz šim veido kultūrvēsturiskās atšķirības starp Austrumu un Rietumeiropas nacionālisma kultūrām. Austumeiropā valsts ideja ilgstoši bija no pasaku pasaules, sapnis, varbūt pat tikai vārga vīzija, nereāla, utopiska. Toties topos, tātad reāla vieta, pastavēja citā dimensijā - jā, nebija vienotas ģeopolitiskās teritorijas ar kilometru stabiem, pastmarku, ģerboni un valsts himnu, tomēr dzimtenes ideja eksistēja kā kopienas kultūrtelpa un tās saturā esošie elementi koncentrējās ap topošās nācijas kolektīvo pieredzi vārdā, notīs un dejā. Nācija tapa tad, kad valsts administratīvie simboli vēl nepastāvēja, bet valoda un tās produkti - dziesma, dzeja, drāma, epos - kļuva par stabiem, vārtiem un protams, robežām. Nācija topošajā Latvijas valstī veidojās apstākļos, kad vācu un Krievijas impērijas kultūra un

administrācija, ekonomiskie resursi un aristokrātijas ietekme viegli varēja aizliegt, apspiest un pārtraukt latviešu nācijas ģenēzi. Bet tas nenotika, un pasakai par nāciju bija laimīgas beigas.

Jā, tā nav drukas klūda - manuprāt stāsts par nāciju, latviešu kultūrtelpas pašportrets, bija tuvu pasakas žanram, tātad brīnumu pasaulei, kurā darbojas cita - ticības un emociju loģika.

Sižeta sākums ir eiropeiski-globāls - nacionālā kopiena tapa vairāku citu kultūru hierarhijas apstākļos, un tai bija zudušas vairākas pagātnes liecības. Valodas kopiena attīstījās vācu valodas dominantē un rusifikācijas politikā, spītīgi veidojot savu rakstisko kultūru ciešā saiknē ar Eiropas nacionālisma ideoloģiju. Nācija impērijas domāšanā bija kaut kas aizdomīgs, draudīgs un neatbalstāms. Un tomēr jau 1873. gadā, 4 gadus pēc Rīgas latviešu biedrības dibināšanas norisinājās Pirmie Dziesmu svētki Rīgā, industrializācijas priekšvakarā, kurā latvietis sāka veidot jaunu vēsturi - zemnieks pārtapa par vidusšķiras kultūras autoru, kas atklāja, definēja un performatīvi pieredzēja latvietības modeli. Tā pamatā bija saruna ar pagātni, kas tika iznīcināta, pakļauta un izdzēsta un 19.gs. tika restaurēta, apzinoties cik fragmentāra bija kolektīva atmiņa un cik daudzas nācijas sastāvdaļas pazūda. Tomēr vidusšķiras liberālā kultūra bija optimismu un realitātes pārveidošanas kultūra - biedrības ēka, sieviešu labdarības biedrība, jaunie laikraksti, studentu stipendijas, teātra uzvedumi, atbalsts lauciniekiem avīžu abonēšanā bija nācijas veidošanas pieturzīmes, jo tapa mentāla nācija, nācija kā realitātes pārveidošanas process. Pirmie Dziesmu svētki bija arī latvieša pašportrets urbānā interjerā, jo jaunam rīdziniekam bija jāapgūst pilsētas telpa un Rīgai bija jāpārtop par latviešu kultūrnācijas galvaspilsētu. Vidusšķiras aizņemtā vīrieša ķermenis, jauna biedrības ēka, biedru sapulču protokoli, dziesmu brošūras un aizliegtais Latvijas tēls topošās himnas pantā - kolektīvā kultūrtelpa tapa kā kopīgs simboliskais īpašums un kopīga rīcība. Šādā procesā nācijas vēsture savījās ar nākotnes vīziju un latvietība tapa, saglabājot īpašo, reflektējot par kopīgo, iztēlojoties savu vēsturi Eiropas kontekstā, to pētot etnogrāfiskajās izstādēs, nacionālajā mākslu valodā, attīstoties kontinentā, kurā impērijas drīz, Latvijas dzimšanas gadā, būs pazudušas no kartes.

Brīnumainais kā straujas pārveidošanās, pārtapšanas rāmis, bija tuvu nācijas vidusšķiras projektam - dažu gadudesmitu laikā nācija spēja izveidot savu kultūrtelpu un pretoties kultūru koloniālismam, karam, bēgļu gaitām un sociālo saikņu sairšanas telpai. Nācija veidoja piederības kritērijus, kas stimulēja Mēs tapšanu un arī Citādā tēlu. Katrai saulei ir ēna, mītiskā saule pazūd, to norij briesmoņi, tai draud dabas un cilvēka izraisītas katastrofas, bet pasakas valoda māca īpašu gudrību - attīstīt valodu, kas pārveido pasauli, atbrīvo sagūstīto princesi un mākslas telpā turpināt atcerēties nāciju.

Vai Jūs lūdzu varētu pāriet pie izstādes "Pastmarka. Latvijas tēls" analīzes? - teikuši kāds lasītājs, kam šīs pārskats par latviešu nācijas vēsturi liekas pārāk garš? Es atbildētu - es nemaz neesmu pametis Artas Ozolas-Jaunārājas darbu telpu un tikai par viņas darbu tēmām vien runāju, jo latviešu nācijas tapšana un pašrefleksijas manuprāt ir autores tik atšķirīgos darbus vienojoša ideja. 19.gs. latviešu

kultūrtelpa ir slēpto alegoriju valoda, kas vēlās, lai to atšifrētu kopienas dalībnieki. Nācija Artas versijā ir lasāmtelpa, bet latvieši ir kopiena, kas lasa nāciju un raksta tās stāstu reģionāli, laika gaitā un arī politisko katastrofu secībā. Pastmarka ir vairāku strauju sabiedrības un politiskās kultūras pārmaiņu rezultāts, kas lika krievu izceļsmes Češihinu dzimtai, kas vēroja Dziesmu svētkus, ar apbrīnas pilnu noskaņojumu atcerēties latviešu rosību, veidojot Rīgas Latviešu biedrību par kultūras epicentru. Pastmarka - valstiskuma un suverenitātes simbols - autores darbos ir politiskās latvietības hronoloģija. Pati māksliniece, kas vairākus gadus smitus sadarbojas ar Latvijas pastu, ietver savā radošajā biogrāfijā valsts idejas un Latvijas vēstures notikumus. Līgo karogs, Dziesmu svētku simbols bija arī latvietības emancipācijas simbols, līdzdalības un optimisma simbols. Etnogrāfiskās izstādes un Rīgas 1901. gada jubilejas izstādes bija politiskie manifesti, kuros latvieši kļuva par kultūras futūristiem, piesakot savu politisko un administratīvo klātbūtni kādreizējās viduslaiku lielpilsētas pārvērtībās. Austrumeiropas nācijas piedzīvoja arī katastrofas, kurās tika zaudēts valstiskums un šāda traģēdija atspoguļojas arī mākslinieces darbos - viņas pastmarkas stāsta par atmodas cēlo patosu, par pulsējošo vēsturi, par ticību un ideālismu un par klusou humānismu, glābjot ebreju līdzpilsoņus tāpēc, ka Lipkes ģimene nevarēja stāvēja malā un nedrīkstēja būt vienaldzīga pret pasaules dehumanizāciju.

Kolektīvā traģēdija ir nācijas vēstures skumju un nāves zona, bet nācija ir stiprāka pār nāvi, tāpat kā mīla, jo kopienas tapšana un atjaunošanās notiek mirklī, kad ikdienišķais pazūd, bet bojāja kļūst no episka notikuma par ziņu izlaidumu lūgšanu par lielveikala upuriem, tiem, kurus mīl un kurus zaudē - kubistiskā, pelēkā sašķobījusies konstrukcija, sarunājoties ar pastmarku Satversmes simtgadei, stāsta par to, ka nācija dzīvo tik ilgi, cik spēj sevi atcerēties un pieminēt upurus. Un atkal un atkal mani apbur tas, ka nācija ir plašāka par telpu, tā pastāv neskaitāmajos atmiņu nemateriālajos traukos - bākas attēlos, grafiti latviešu valodā, pastmarkā par pretošanos korupcijai, atbrīvošanas karu uniformās vai arī šodienas pusaudžu deju kolektīvos, kas redzami uz jubilejas pastmarkas kā centrālā nācijas ilgstamības tēlā. Mazliet shematiski, it kā datorgrafikas tēlos stūraini veidotas, neidealizētas jauniešu figūras, šķiet atgādina topošās nācijas prototipus, šie cilvēki vēl tikai gatavojas piedalīties nācijā, bet viņi ir ķēdes svarīgākā, nākotnes daļa. Senči, tie, kuru mājas iespējams sadega, izsūtītie un nomocītie, padomju falsificētajā etnogrāfiskumā viltotie senči ir blakus, bet citās pastmarkās un porcelāna figūrā, dūraiņu kartē. Dejojošais pāris tautastērpā ir tik labi zināms tēls, ka šķiet kļūst par piemēru tam, cik manipulējams ir nācijas tēls, bet, vienlaicīgi cik atvērts sarunām par nāciju, modeļējot kopienas piederību. Tepat blakus ir 19.gs. sākuma miniatūru aizkustinošajā trauslumā veidotie pavasara iemīlējušos pārišu tēli tradicionālajā viensētas vidē. Jaunieši ir smalki un mazliet abstrakti - naivi, bīdermeijeriskie atgādinājumi par slepenām mīlas vēstulēm, ašiem skatieniem un vecākās paaudzes burkšķēšanu un aizliegumiem. Mūsu pasaka par nāciju ir pasaka, kurā "viņi dzīvoja

laimīgi”, bet ceļš uz nācijas atjaunošanu nav tikai darbības vārda *pastāvēt* pagātnes forma. Mēs pastāvam kā nācija tāpēc, ka esam pievienojuši nācijai nākotnes formu - mēs būsim, to Rainis zināja un viņam toreiz ticēja, jo viņu lasīja. Bet kādi mēs būsim kā nācija globālās nedrošības un kara apstākļos? Kādas atmiņas jākopj par nācijas tēviem, kuru panteons, kaut pavismam neliels, Lielajos kapos ir pakļauts ikdienas vandālismam un suņu rakumiem un netiek pienācīgi pētīts un saglabāts? Kur beidzas nācijas apdraudētības diskurss un sākas traumu un rētu ekspluatācija populismā? Kādas atmiņas ir pakļautas aizmiršanas vai pat manipulāciju riskam? Kādām atmiņām par nāciju jānāk klāt, jāpievienojas kopīgam stāstam, lai ornamenti paliku vēl krāšņāks? Kā mēs varēsim saglabāt nācijas stāstu kā kopīgo rakstītprasmi? Kā nācija mainīsies, kad globālā migrācija ienesīs jaunas kultūras, valodas un pieredzi, traumas un pasakas?

Mākslinieces nācijas telpa ir atvērta. Tajā skan un staro dzīvesprieks, vitāla radoša enerģija. Pašportretos ar mums sarunājas vai varbūt dzied, bet noteikti dejo cilvēks, kas bauda ķermeniskuma plastiku, flamenko dejas ritmu un spriedzi, aizraujas ar dzeju kā nāves un mūžības nepieejamības valodu. Viņas dejas biedrs Garsija Lorka, reflektē par nāvi un putnu dziesmu, kas izstādē pārvēršas par pasakas dūju antītēzi, kas nemaz tāda nav, jo nāve pasakā ir tikai dzīves otra puse, māsa, kas nes mieru un klusumu, sargā atmiņas - mirkļa līķa audekli. Artas izstāde ir kā latviešu laikmetīgās mūzikas lielkoncerts, kura beigās liriskais pārtop par ticību bērna gudrībai - pasakai. Tēli no Eiropas jauniešu romāniem - kaķu, jaunavu-putnu tēli rīta darzā, jautri un nešpetni zirnekļi ļauj dzirdēt mākslinieces balsi no pagātnes - iespējams viņas kā meitenes prieka saucienus pēc brīnumainas sajūtas, ka viņa ir mājās. Ka viņai ir mājas. Latvijā. Daudziem mājas vairs nav. Bet par to citviet un savādākā valodā. Tagad mans egoisms ir izsīcis. Es klusēšu, atceroties ka kādā Berlīnes pagalmā dzirdēju māti ar bērnu sarunājoties latviski - pēkšņa un silta sajūta diafragmas vidū ļāva pārkāpt etiķetes robežas un teikt “labdien”. Tātad arī man ir mājas. Latvijā.